

Noter

Virksomhedshistorie og globaliseringen har været et hastigt voksende internationalt forskningsfelt siden 1950'erne. I de første årtier var feltet domineret af amerikanske forskere, der beskæftigede sig med amerikanske virksomheder, men siden 1970'erne har studiet af multinational virksomhed for længst forladt denne begrænsning. Det har blandt andet ført til studier af, hvilken betydning oprindelsesøkonomierne har haft for omfanget og karakteren af virksomhedernes multinationale aktivitet. Bogen er inspireret af disse tematikker, om hvilke man kan læse mere i bl.a. Geoffrey Jones, *Multinationals and Global Capitalism. From the Nineteenth to the Twenty-first Century*. Oxford 2005; Mira Wilkins, "European and North American Multinationals, 1870-1914: Comparisons and Contrasts". I R.P.T. Davenport-Hines og Geoffrey Jones (red.), *The End of Insularity: Essays in Comparative Business History*. Frank Cass 1988; Per Boje, *Danmark og multinationale virksomheder før 1950*. Odense Universitetsforlag 2000. For en kort introduktion til globaliseringen som et forskningsfelt, se Jürgen Osterhammel og Niels P. Petersson, *Globalization: A Short History*. Princeton University Press 2005.

Bogens centrale kildegrundlag er korrespondancesamlingerne i FLSmidths historiske arkiver, der findes ved virksomhedens hovedsæde i Valby. Brugen af dette kildemateriale bygger primært på de detaljerede analyser med fokus på henholdsvis Sydøstasien, Kina, Japan og Indien i Morten Pedersen, *When China awakens... Dansk multinational virksomhed i Asien før Anden Verdenskrig*. Syddansk Universitetsforlag 2018, som der hermed henvises til en gang for alle. Henvisningerne nedenfor går primært til litteratur, der ligger til grund for det ovennævnte værks detaljerede analyser.

Brændemesteren (side 1-16)

Den spæde begyndelse (side 2-4) indledes med citater fra Povl Drachmann, *Aktieselskabet Aalborg Portland Cementfabrik 1889-1914*. København 1915, s. 8-9. Om baggrunden for den aalborgensiske cementindustri kan man læse hos Henning Bender og Morten Pedersen, *Aalborg og cementen*. Aalborg: Selskabet for Aalborgs Historie 2006.

Da Jens Marinus rejste til Macao (side 4-9) bygger på utrykte kilder i Nordjyllands Historiske Museums arkiver (sags.nr. 6272) og Morten Pedersen, *De danske cementfabrikkers bebyggelsesmiljø: en undersøgelse af en branches industrielle miljø ved den anden industrielle revolution*. Odense: Syddansk Universitetsforlag 2008, s. 51-103. C.F. Tietgens aktiviteter i bl.a. Kina findes beskrevet i Ole Lange, *Finansmænd, stråmænd og mandariner: C.F. Tietgen, Privatbanken og Store Nordiske: etablering 1868-76*. København 1978; Ole Lange, *Partnere og rivaler: C.F. Tietgen, Eastern Extension og Store Nordiske: ekspansion i Kina 1880-86*. København 1980.

Markedserobringen (side 9-16) bygger primært på jubilæumsskrifterne Drachmann 1915; Povl Drachmann og Knudåge Riisager, *F.L. Smidth & Co. 1882-1922*. København 1921; Povl Drachmann, *F.L. Smidth & Co. 1922-1932*. København 1932. Citatet side 10 er hentet fra jubilæumsskriftet for Aalborg Portland fra 1915, s. 65. Om F.L. Smidth & Co.'s etablering og udvikling kan man i øvrigt læse hos Steen Andersen og Kurt Jacobsen, *Foss*. København 2008. For historieskrivningens tendens til at glemme industrien og de moderne erhvervsvirksomheder i fremstillingerne af danmarkshistorien, se nedenfor under Gårdmandsfortællingen.

Monopolteknologien (side 17-32)

En anden slags kapital (side 18-19) bygger på Jones 2005, hvor direkte investeringer på tværs af landegrænser anvendes som hovedledetråd til påvisning af multinational virksomhed. Brugen af termen kapital for andet end penge er dertil inspireret af Pierre Bourdieu & Loïc J.D. Wacquant, *An invitation to Reflexive Sociology*. Chicago 1992. Om de politiske småstatsfordele kan man blandt andet læse hos Lange 1978 og Tage Kaarsted, *Admiralen. Andreas de Richelieu. Forretningsmand og politiker i Siam og Danmark*. Odense 1990.

Kernen (side 19-25) bygger primært på Pedersen 2008, s. 33-51 og Jesper B. Larsen, *F.L. Smidth & Co.'s teknologiske udvikling gennem det tyvende århundrede*, upubliceret specialeafhandling. Odense: Syddansk Universitet Center for Historie 2001. Begrebet 'teknologisk revolution' kan blandt andet hentes fra Carlota Perez, *Technological Revolutions and Financial Capital. The Dynamics of Bubbles and Golden Ages*. Cheltenham 2002. En skelnen mellem 'opfindelse' og 'innovation' kan findes hos Thomas P. Hughes, "The Evolution of Large Technological Systems". I Wiebe E. Bijker, Thomas P. Hughes og Trevor Pinch (red.), *The Social Construction of Technological Systems*, Cambridge Mass. 1987, s. 51-82. Et eksempel på effektiviteten ved en arbejdsdeling i innovationsprocessen er Jonas Scherner, Jochen Streb og Stephanie Tilly, "Supplier networks in the German aircraft industry during World War II and their long-term effects on West Germany's automobile industry during the Wirtschaftswunder", *Business History*, vol. 6, nr. 6, 2015.

Småstatsfordelen (side 25-30) bygger på overvejelserne om virksomhedernes fordele ved at stamme fra relativt små hjemmøkonomier hos Susanna Fellman og Hans Sjögren, "Conclusion". I Susanna Fellman et al. (red.), *Creating Nordic Capitalism: the business history of a competitive periphery*. Palgrave Macmillan 2008, s. 558-580, og Joel Mokyr, "Preface: Successful Small Open Economies and the Importance of Good Institutions". I Jari Ojala, Jari Eloranta og Jukka Jalava (red.), *The Road to Prosperity. An Economic History of Finland*. Helsinki 2006, s. 8-15. Oversigten over den danske cementindustri udvikling bygger på Pedersen 2008, s. 51-77.

Tyskerne (side 30-32) indledes med tal for den danske cementbranches forøgede produktivitet, der er baseret på Pedersen 2008, s. 62-68. For de britiske, amerikanske og tyske cementteknologi-producenter bygges der primært på J.D. Scott, *Vickers A History*. London 1962; Clive Trebil Coch, *The Vickers Brothers. Armamanets and Enterprise 1854-1914*. London 1977; Walter Geist, *Allis-Chalmers: A Brief History of 103 Years of Production*. Newcomen Society Adress Series (short monographs on industrial firms), Newcomen Society in North America 1950; Gerd Meier, *Entstehung, Entwicklung und Strukturwandel der Portland-Zementindustrie im Raum Hannover vom 1878 bis 1989*. Dissertation Fakultät für Geistes- und Sozialwissenschaften der Universität Hannover 2001, s. 1-77, og Gerd Meier, *Neue Deutsche Biographie* (opslag: Polysius). Duncker & Humblot, Berlin 2001, s. 611ff.

I Asien (side 33-84)

En farverig verden (side 34-35) bygger, som de øvrige afsnit i kapitlet, i altovervejende grad på materialet i FLSmidths arkiver i Valby, især rækken af korrespondancemapper til og fra de pågældende lande, og på den geografisk opdelte analyse hos Pedersen 2018. Det følgende er således

henvisninger til citatsteder samt supplerende henvisninger til litteratur og kilder, der indgår i analyserne i *When China awakens...*

Tangshan (side 35-39) bygger på Albert Feuerwerker, "Industrial Enterprise in Twentieth-Century China: The Chee Hsin Cement Co." I Albert Feuerwerker (red.), *Studies in the Economic History of Late Imperial China. Handicraft, Modern Industry, and the State*. Michigan Monographs in Chinese Studies, vol. 70, Michigan 1995, s. 273-308. En almen oversigt over Kinas moderne historie kan findes hos Jonathan Fenby, *The Penguin History of Modern China. The Fall and Rise of a Great Power 1850-2009*, 2008, mens en økonomisk perspektiveret tilgang til nyere kinesisk historie findes hos blandt andet Lloyd E. Eastman, *Family, Fields, and Ancestors. Constancy and Change in Chinas Social and Economic History, 1550-1949*. Oxford 1988. For det ændrede forhold mellem Vesten og Kina efter 1700, se Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe and the making of the Modern World Economy*. Princeton 2000.

Under pres i Kina – Harry Schrøder (side 40-49) bygger på materialet i FLSmidths arkiver og specifikt på blandt andet *Axel V. Jensen til Harry Schrøder 24. oktober 1923*, korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, Oriental 1922 (Neergaard og Nygaards rapport efter besøget i Tangshan i 1923, herunder citatet side 41); *T. Stig-Nielsen til Mssrs. F.L. Smidth & Co. 11. juli 1924*, korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, Oriental 1922-1926 (citatene side 43 og side 46 og indblikket i spillet om interesserne i Tangshan henover sommeren 1924); *Li Shi Ming til Mssrs F.L. Smidth & Co. 7. januar 1925*, korrespondancemappen Japan-Kina 1923-1932 (Li Shi Mings udspil til ny dansk tilstedeværelse i Tangshan i sommeren 1924), og *O.V. Mørch til T. Stig-Nielsen 8. august 1924*, korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, Oriental 1922-1926 (Harry Schrøders besøg på chefgangen i København).

Magtkamp – Emil Schmit-Jensen (side 49-58) bygger på materialet i FLSmidths arkiver og specifikt på blandt andet *E. Schmit-Jensen til F.L. Smidth & Co. 8. juli 1925*, i korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, Oriental 1922-1926 (det øverste citat side 51 og det øverste citat side 52); *E. Schmit-Jensen til F.L. Smidth & Co. 9. september 1925*, korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, Oriental 1922-1926 (det nederste citat side 51); *T. Stig-Nielsen til Poul Larsen 20. november 1924*, korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, Oriental 1922-1926 (FLS-folkenes omtale af *When China awakens...*); *Peter Carlsson til T. Stig-Nielsen 16. november 1925*, korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, Oriental 1922-1926 (citatet nederst side 52 og midt på side 53); *E. Schmit-Jensen til F.L. Smidth & Co. 15. april 1926*, korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, Oriental 1922-1926 (citatene nederst side 53), og *E. Schmit-Jensen til T. Stig-Nielsen 22. oktober 1932*, korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, Oriental 1932 (citatet øverst side 57).

Sidste krampetrækninger – Jensen og Nyholm (side 58-67) bygger på materialet i FLSmidths arkiver og specifikt på blandt andet *Erik Nyholm til T. Stig-Nielsen 12. november 1934*, korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, Oriental 1935 (citatene side 60); *Erik Nyholm til T. Stig-Nielsen 23. december 1935*, korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, Oriental 1936 (citatet side 61), og *Erik Nyholm til T. Stig-Nielsen 18. marts 1936*, korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, Oriental 1936 (citatet side 62). Baggrunden for Bernard Sindbergs tilstedeværelse på Jiang Nan-fabrikken er tidligere fremdraget hos Pedersen 2018, s. 387-403, samt hos Peter Harmsen, *Sindberg. Den danske Schindler og Nanjing-massakren 1937-38*. Lindhardt og Ringhof 2019.

Indisk eventyr – Ejnar Lassen Landorph (side 67-76) bygger på brevvekslingerne i Ejnar Lassen Landorphs privatarkiv, der er i familiens besiddelse i Odense, og specifikt på *Ejnar Lassen Landorph til Peter Frederik Lassen Landorph 20. januar 1921* (citatet side 72); *Ejnar Lassen Landorph til Peter Frederik Lassen Landorph 4. juli 1921* (citatet øverst side 73); *Ejnar Lassen Landorph til Peter Frederik Lassen Landorph 19. februar 1923* (citatet nederst side 73). Afsnittet bygger dertil på Dwijendra Tripathi og Jyoti Jumani, *The Concise Oxford History of Indian Business*. Oxford 2007, og R.M. Lala, *The Creation of Wealth. The Tatas from the 19th to the 21st Century*. Penguin 2004. Om belystningen af danske virksomheders aktiviteter i Indien i løbet af det 20. århundrede kan det dertil bemærkes, at emnet har været helt ukendt frem til fremstillingen hos Pedersen 2018, s. 469-529.

Op og ned i Japan – Thorkild Stig-Nielsen (side 76-84) bygger på materialet i FLSmidths arkiver og specifikt på blandt andet *T. Stig-Nielsen til Poul Larsen 29. oktober 1926*, korrespondancemappen Japan-Kina 1923-1932 (citerer side 78-79); *O. V. Mørch til Sigurd Pedersen 10. februar 1934*, korrespondancemappen T. Stig-Nielsen, American & Oriental 1934 (citatet side 82); *T. Stig-Nielsen til F.L. Smidth & Co. 8. august 1932*, korrespondancemappen Asano & Onoda, personlige optegnelser (citatet side 84). Afsnittet bygger dertil på Elise K. Tipton, *Modern Japan. A social and political history*. 2 ed. London & New York 2008; Ian Inkster, *Japanese Industrialisation. Historical and cultural perspectives*. London & New York 2001.

Danmarksbilledet (side 85-99)

Industrinationen (side 86-94) bygger på Gary A. Knight og S. Tamar Cavusgil, "Innovation, organizational capabilities, and the born-global firm", *Journal of International Business Studies*, 2004, s. 124-141, og Ivo Zander, Patricia McDougall-Covin og Elizabeth L. Rose, "Born globals and international business: Evolution of a field of research", *Journal of international Business Studies*, 2015, 46, s. 27-35. For indholdet af Alexander Foss' 1912-tale og modtagelsen af den, se Andersen og Jacobsen 2008, s. 227ff. Oplysningerne om råmaterialeforbrug bygger på Fridolin Krausmann, Simone Gingrich, Nina Eisenmenger, Karl-Heinz Erb, Helmut Haberl og Marina Fischer-Kowalski: "Growth in global materials use, GDP and population during the 20th century", *Ecological Economics* 68, 2009, s. 2696-2705. Angivelsen af Aalborg Portlands andel af den samlede danske CO₂-udledning og virksomhedens målsætninger om en reduktion af udledningen på op til 70 % er hentet fra dagbladet *Information* d. 16. juli 2009. For forskningen i små succesfulde europæiske økonomier, se bl.a. Fellman og Sjögren 2008, s. 558-580; Mokyr 2006, s. 8-15, og Martin Jes Iversen og Steen Andersen, "Co-operative liberalism: Denmark from 1857 to 2007". I Fellman og Sjögren 2008, s. 263-334.

Gårdmandsfortællingen (side 94-99) bygger på Thorkild Kjærgaard, "Gårdmandslinien i dansk historieskrivning", *Fortid og Nutid*, hæfte 2, 1979, s. 178-191; Mads Mordhorst, "Andelsbevægelsen mellem national identitet og globalisering", *Virksomhedshistorie, Den Jyske Historiker* 109, Aarhus 2005, s. 63-66 og Per Boje, "Livet som historiker og noget om fortællingen om, hvorfor Danmark blev rigt – og ikke rigere", *TEMP* 2016, s. 177-190. De har alle historieskrivningens tendens til at glemme industrien, og de moderne erhvervsvirksomheder i fremstillingerne af danmarkshistorien er under luppen. Citatet side 96 er hentet hos Anders Linde-Laursen, *Det nationale natur. Studier i dansk-svenske relationer*. København 1995, s. 138, mens citatet midt på side 98 er fra *Berlingske*

Tidende d. 24. oktober 2011, og omtalen fra Danmarks Radio nederst side 98 er hentet fra www.dr.dk/DR2/D/DeSkabteDanmark/Artikler/Fabrikanten.htm (lænke ultimo 2013).